

הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2020/21

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב
ערך והפיק: אהוד גונן




אוניברסיטת חיפה
University of Haifa
جامعة حيفا


HMS

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

הצי הרוסי – מגמות עיקריות ב-2020 והשלכותיהן במזרח התיכון

עידו גלעד

רקע

שנת 2020 התאפיינה בהתפשטות מגפת נגיף הקורונה, בהאטה בפעילות הכלכלית וירידה בסחר הבין לאומי. המשבר הכלכלי עולמי לא פסח על רוסיה, הסובלת מהיקפי תחלואה גדלים מהנגיף (למרות דיווח רוסי על פיתוח חיסון "Sputnik-V"). ההאטה הכללית השליכה על מגוון הפעילויות הימיות העולמיות לרבות ברוסיה, גם בקרב הצי ביחס למגוון זירות פעילותו לרבות במרחב המזרח התיכון. עם זאת מבחינה גיאואסטרטגית ובזירה הימית נמשכו המאמצים לפיתוח, ביסוס והעמקת הנוכחות הרוסית במיוחד בזירה המזרח תיכונית ובים הצפוני הארקטי. במזרח התיכון המאמץ הרוסי להתמקד בעיבוי האחיזה בחוף הסורי, בעיקר בנמלי טרטוס הימי וחמימים האווירי. אחיזה זו והידוק השיתוף עם מצרים והצי המצרי קידמו את המעורבות הרוסית בצפון אפריקה בחזית הלובית. בים האדום רוסיה גיבשה הסכם לאחיזת קבע ימית בנמל פורט סודאן לתקופה של 25 שנה עם אפשרות להארכתו לתקופה ארוכה יותר. המאחז הוגדר 'כמתקן לוגיסטי' שתותר בו עגינה של 4 כלי שיט צבאיים מהם בעלי הנעה גרעינית. לאחיזה הרוסית בסודאן ולשיפור בשליטה הרוסית על נתיבי השיט המרכזיים בים האדום חשיבות רבה, גם לנוכח 'הסכם אברהם' שנתקם השנה בין ישראל ומדינות המפרץ, כמנוף להשפעה רוסית בעד השותפות עם מצרים וסעודיה, לצד השלכה אפשרית על היחסים עם איראן ואולי אף סין. המהלך בים האדום מקנה לרוסיה הזדמנות נוספת לשמר מעמדה כמעצמה ימית אזורית ואף גלובלית. מבחינה כלכלית רוסיה השואפת להגמוניה אנרגטית בתחומי אספקה וייצוא של מוצרים פוסיליים (נפט וגז), במיוחד גז, פועלת לקידום מעמדה זה גם במזרח הים התיכון. המשבר העולמי בסקטור האנרגיה בשנה הנוכחית הצריך התמודדות עם צניחה בביקוש, במחירים ובתפוקות מוצרי אנרגיה אלו, שלהם השפעה על הכנסות המשק הרוסי, בהיותם ענף משמעותי ביצוא של רוסיה. ההשלכות כתוצאה מהמשבר על מזרח הים התיכון עלולה להעיב על המעורבות הרוסית במיזמים הכרוכים בהפקת אנרגיה בים ובתובלת התפוקות בדרכי הים, כמו בלבנון, בלב וכו'. מאידך פעילות הצי במהלך שנת ה'קורונה' האחרונה שאפה לעמוד ביעדי התכנון, אותם ריענן מפקד חיל הים הרוסי אדמירל ניקולאי אבמנוב (Admiral Nikolai Evmenov) במעמד סיכום החציון הראשון ב-1 ביוני 2020 (איור 1).¹

1 אתר משרד ההגנה הרוסי – חיל הים מה-6 יוני 2020 ראו: http://xn--d1acaykgvdf0he1a.xn--90anlfbebar6i.xn--p1ai/news_page/country/more.htm?id=12295177@egNews



איור 1: מפקד הצי הרוסי אדמירל אבמנוב מתוך משרד ההגנה הרוסי / הצי הרוסי

רוסיה מציינת את השנה ה-237 להקמת צי הים השחור. באירוע יום השנה (13 מאי) הדגיש מפקד הצי הרוסי האדמירל Nikolai Evmenov את תפקידו החשוב של צי הים השחור בשמירת היכולת המבצעית הקבועה של הצי הרוסי בים התיכון. "Permanent Operational Formation of the Russian Navy in the Mediterranean Sea"². עוד התייחס (שם) לפיתוח יכולות צי הים השחור ורכישת ניסיונו המבצעי המצטבר לאור השתלבותו בלחימה כנגד מטרות טרור בסוריה.

אירוע בולט שצוין השנה ניכר ביום הניצחון ה-75 על גרמניה הנאצית במסגרת "המלחמה הפטריוטית הגדולה" ב-24 יוני 2020 (המפגן נדחה מה-9 במאי בשל מגפת הקורונה). באירוע השתלבו כלל ציי רוסיה, לרבות צי הים השחור. בעיתוי מקביל התבצעה הפלגתה של צוללת "קילו" (בשיט על פני המים, כמתבקש) בכיוון דרומה במצרים הטורקיים מהים השחור לים התיכון. תיתכן האפשרות ל'ניצול הצלחה' בהפלגה זו לאור היום, כביטוי סמלי נוסף של 'הצגת הדגל' בידי כלי שיט אסטרטגי רוסי, כחלק ממפגני הראווה לציון הניצחון ביום חג לאומי זה (איור 2).

מפגנים נוספים שהתקיימו השנה כללו את "יום הצי" שהתקיים בבסיסים השונים ב-26 ביולי לרבות במרחב החוף הסורי.³ התמרון השנתי "קווקז 2020" בפיקוד הרמטכ"ל הרוסי

2 מתוך אתר משהב"ט הרוסי מה-13 במאי 2020 שבו דברי הברכה של מפקד הצי הרוסי - אדמירל ניקוליי אבמנוב (Admiral Nikolai Evmenov) לרגל יום השנה לצי אשר נוסד בשנת 1783.
http://xn--d1acaykgvdf0he1a.xn--90anlfbebar6i.xn--p1ai/news_page/country/more.htm?id=12291947@egNews

3 מתוך: סוכנות הידיעות טאסס, 20 במאי 2020 <https://tass.com/defense/1158531>. ההכנות ניכרו כיומיים קודם בהשתתפות מגוון כלי שיט וכלי טיס. ראו אתר ספוטניק בערבית מה-24 ביולי 2020: <https://arabic.sputniknews.com/military/202007241046090817>

גרסימוב (Valery Gerasimov) התקיים השנה (21–26 בספטמבר 2020) בחזית הדרום. במסגרתו נטלו חלק גורמים מצי הים השחור, משייטת הים הכספי, לרבות 20 כלי שיט. כמו כן, התבצע שיגור ירי טילים ואמל"ח בחלקם נכח הנשיא פוטין.⁴ בשלהי ספטמבר ערך הצי הרוסי תמרון משותף עם הצי ההודי, זו השנה השנייה ברציפות. למהלך הימי של שיתוף הפעולה בין ציי שתי המדינות יש השלכות גאואסטרטגיות המופנות בעיקר כלפי סין (ראו בהמשך).



איור 2: צוללת "קילו" רוסית בעת המעבר במצרים הטורקיים ב-24 ביוני 2020⁵

יתר הפעילויות השוטפות במסגרת 'מדיניות הקורונה' שהחיל הצי הרוסי הקיפו את כלל פעילויות הציים השונים. במזרח הים התיכון נוסף לפעילות השגרתית התקיים (21 באוגוסט 2020) אימון מקיף משותף עם חיל הים הסורי.⁶ התנהלות הצי בצל הקורונה נעשתה בכללה תוך הקפדה על בידוד צוותי כלי שיט לוחמים, בין היתר גם בעקבות הפקת לקחים ממקרי ההדבקה שאירעו בכלי שיט אחרים במהלך אפריל 2020: מהם – בנושאות המטוסים 'תיאודור רוזוולט' האמריקנית ו-'שארל דה גול' הצרפתית.

פעילות בניין הכוח ופיתוח אמל"ח בצי הרוסי נמשכו השנה חרף השפעת הקורונה. בהקשר דווח על ביצוע ניסויי אמל"ח ושיגורי טילים במסגרתם שוגרו טילי "זירקון" (Tsirkon hypersonic missile) במהירות על-קולית של 8 מאך, מכלי שיט שטח באוקטובר

4 מתוך: סוכנות הידיעות טאסס 24 בספטמבר 2020 <https://tass.com/defense/1204499>

5 מתוך אתר Forbes מה-24 ביוני 2020 ראו:

<https://www.forbes.com/sites/hisutton/2020/06/23/image-shows-russian-submarine-appearing-to-break-international-treaty/?sh=74aee2157b82>

6 מתוך איזבסטיה מה-21 באוגוסט 2020 <https://iz.ru/1050910/2020-08-21/voennye-rf-i-flot-sirii-proveli-sovmestnye-uchenii-v-tartuse>

2020 (איור 3).⁷ כמו כן ב-3 בנובמבר 2020 דווח על שיגור של טיל בליסטי 'Bulava' R-30 (intercontinental ballistic missile) (איור 4), מצוללת מדגם BUREI, פרויקט 995.⁸ כן דווח לאורך השנה על מספר מקרים של מסירת כלי שיט חדשים לידי הצי, בעוד הנשיא פוטין עצמו נכח (ראשית נובמבר) בטכס הנפת 'אות שירות מבצעי' לשוברת קרח שנבנתה במספנות "סן פטרסבורג". שם כלי השיט: "Viktor Chernomyrdin"⁹ מפרויקט 22600 (אין מדובר בדגם השוברות בהנעה גרעינית 22220 המצויות עדיין בשלבי בנייה). נוכחות פוטין באירוע מדגישה את החשיבות הרבה שהוא מייחס לפיתוח משמעותי של האזור הצפוני הארקטי עבור רוסיה.



איור 4: ניסוי שיגור טיל בליסטי מצוללת, Burei R-30 'Bulava' intercontinental ballistic, 3 בנובמבר 2020



איור 3: ניסוי שיגור טילי ים Tsirkon hypersonic missile, 7 באוקטובר 2020

ביקורים ותמרונים משותפים להצגת הדגל

כוח המורכב מסיירות וינגרדוב (Admiral Vinogradov) וטריבוץ (Admiral Tributs) מדגם אודלוי (Udaloy) בליווי מכלית, יצא מנמל הבית ולדיווסטוק (Vladivostok) של צי הים הפסיפי, והשתתף בתמרון משותף עם הצי ההודי "Indra" (4–5 בספטמבר 2020). בתמרון שהתקיים במצרי "מאלקה" פעלו שני הציים במשותף והוא נועד להעביר מסר מדיני לסין אודות כינון משוואה אפשרית כנגד ההגמוניה שאותה סין מפתחת בים סין הדרומי ובמרחב המזרח האסיאתי ככלל. לתמרון קדם ביקור שר ההגנה ההודי במוסקבה, שם פגש בעמיתו הרוסי שויגו. האירוע מדגיש את הידוק יחסי שתי המדינות.¹⁰

7 סוכנות טאסס, 7 באוקטובר 2020 <https://tass.com/defense/1209579> ראו איור 3

8 סוכנות טאסס, טאסס 3 בנובמבר 2020 <https://tass.com/defense/1219491> ראו איור 4

9 סוכנות טאסס, מה-3 בנובמבר 2020 <https://tass.com/society/1219653>

10 The Economic Times, 4 September 2020, <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/quad-in-action-india-us-japan-australia-navies-begin-first-phase-of-malabar-naval-exercises/videoshow/79047994.cm>

כוח נוסף של צי הים הצפוני בפיקוד משחתת נגד צוללות קולאקוב (Admiral Kulakov) מדגם אודלוי (Udaloy) ובליווי מכלית וגוררת פעל (ספטמבר-אוקטובר 2020) בים התיכון, ובמסגרת זו ערך ביקורים בנמלי אלג'יר, קפריסין, סוריה ופיראוס ביוון.¹¹

במחצית השנייה של נובמבר 2020 (17-24) התקיים זו לראשונה בים השחור תמרון "גשר הידידות 3" המשותף לצי הרוסי עם כוח של הצי המצרי. הפעילות המשותפת כללה סודרי אימון שונים ושיגורי אמל"ח. הכוח המצרי חצה (15 נובמבר) את המצרים הטורקיים בדרכו צפונה לנמל נובורסיסק (Novorossiysk) בים השחור, ובכך ניתן לראות גם מסר מדיני משותף המופנה מצד שתיים כלפי טורקיה.¹² כאן המקום להתייחס ליריבות שבין מצרים לטורקיה כפי שניכרה בשנים האחרונות שלאחר שלטון נשיא מצרים מורסי (Mohamed Morsi). עידן מורסי ושלטון האחים המוסלמים במצרים בשנים 2012/13 התאפיין בהתקרבות ניכרת בין שתי המדינות ובתיאום פעילותן. זאת חרף משקעים היסטוריים ביניהן מהעבר, בנוגע לבכירות שכל אחת מהן ייחסה לעצמה לגבי הובלת העולם המוסלמי הסוני, וביחס להובלת מעגל האחים המוסלמים. סילוק מורסי ושלטון האחים המוסלמים במצרים חוללו מהפך ביחסי שתי המדינות. התקופה שמאז מתאפיינת במהלכים מצד כל אחת מהן, אשר מקיפים פיתוח מואץ של יכולותיהן הימיות, בדגש להתעצמות הציים שברשותן. פיתוח הממד הימי בטורקיה זכה אף להגדרתה של המדינה בתור ה"מולדת (הימית) הכחולה" (Mavi Vatan – בטורקית).¹³ ליריבות עם מצרים על ההגמוניה האידאולוגית-דתית בעולם המוסלמי-סוני הצטרפו ממדים נוספים: גאו-כלכליים וגאו-אנרגטיים, תוך דגש להפקת אנרגייה פוסילית במזרח הים התיכון. פורום הגז במזרח הים התיכון (East Mediterranean Gas Forum (EMGF) שמקום כינוסו בקהיר (מאז ינואר 2020) נועד לקדם את הטיפול המתואם במשאבים אלו, ובאפשרות לשימוש בקו גז תת-ימי (Eastmed gas pipeline) שיוותקן ויחובר לאיטליה. בפורום זה חברות המדינות השכנות בהן, ישראל, יוון, קפריסין, ירדן, הרשות הפלסטינית ואיטליה. צרפת ביקשה להתקבל כחברה בעוד ארצות הברית משמשת משקיפה. ראוי להדגיש כי טורקיה לא נכללת בפורום זה. חיזוק ציי מצרים וטורקיה והאצת הפיתוח הימי במדינות אלה נועד למלא את שאיפתן לזכות במעמד של מעצמות אזוריות. הדבר מלבה כמובן את המתיחות ביניהן, וזו אומנם ניכרת זה מכבר במוקדי חיכוך

11 סוכנות טאסס, 22 באוקטובר 2020 <https://tass.com/defense/1215151> (דיווח על הביקור ביוון).

12 סוכנות טאסס, 11 באוקטובר 2020, טאסס 11 באוקטובר 2020 <https://tass.com/defense/1210889> וכן מיום ה-8 באוקטובר 2020: <https://tass.com/defense/1210037>, סוכנות טאסס 17 נובמבר 2020, https://www.youtube.com/watch?v=F649m_Lg32Y&t=58s. מתוך יוטיוב מה-14 נובמבר 2020. פריגטה FREM מתוצרת צרפת 6000 טון בשם TAHYA MISR מ"ד 1001, קורבטה GOWIND גמתוצרת צרפת 2500 טון El Fateh Port Said מ"ד 971, פריגטה OHP מתוצרת ארה"ב 4200 טון - בשם ALEXANDRIA מ"ד 911, סט"ל אמבסדור AMBASSADOR מתוצרת ארה"ב 600 טון בשם A.GAD מ"ד 686.

13 לסקירה מלאה של מדיניות המולדת הכחולה נא ראו הפרק של עומרי אילת ואיל חיות מן.

נוספים בזירה הימית כמו בחזית הלובית, שם הגיעו הדברים באחרונה עד לכדי יריבות גלויה ביניהן, ולסכנה מפני התלקחות המאבק בכוח. זאת לנוכח תמיכת טורקיה בכוחות ממשלת טריפולי (GNA) בראשות פאיז סרג' (Fayez al-Sarraj), שענימם גובש בשלהי השנה שעברה מרחב מים כלכליים משותף לשתי המדינות טורקיה ולוב, מבלי שהמהלך יתחשב בזכויות של מדינות נוספות במרחב. מצרים ניצבת מנגד בתמיכתה בפלג המזרחי (LNA) ברשות חליפה הפתר (Khalifa Haftar) כשלצידה רוסיה, צרפת, סעודיה, ירדן ואמירויות המפרץ. מצרים דאגה בתגובה לגבש מצידה הסכם הנוגע למרחב מים כלכליים עם יוון. ביטוי נוסף להידוק יחסיהן גם כמשוואה נגד טורקיה נמצא בתנועת הכוח המצרי ששב מהתמרון עם רוסיה בים בשחור (28 נובמבר 2020) אשר נוצל לתמרון משותף לשני הצדדים.¹⁴

רוסיה משתדלת אפוא לעמוד מנגד ומחוץ למשוואת היריבות הטורקית מצרית. זאת חרף העמידה הרוסית לצד מצרים בחזית הלובית ומורכבות היחסים עם טורקיה שהדבר מגלם, הרי שמערכת היחסים עם מצרים מורכבת ומקיפה לא רק את הלחימה האמורה בלוב, כי אם גם אספקת נשק וספינות למצרים, בניית תשתיות במדינה כמו כורי אנרגייה בהנעה גרעינית באדבעה (El-Dabaa) על החוף ממערב לאלכסנדריה, בסמוך למתקני התפלת מים, הקמת אזור תעשייה מסחרי מזרחית לפורט סעיד, תמרונים ימיים משותפים ("גשר הידידות" מאז 2015) ועוד.

צפי להשפעת הפעילות הרוסית ביחס לארצות הברית

ראוי להזכיר כי בשנים האחרונות עוד בימי כהונתו של הנשיא אובמה נקטה ארצות הברית מדיניות של הפחתת נוכחותה במזרח התיכון, ונתנה תיעודף למוקדים גלובליים אחרים בראשם העימות עם סין, בדגש למזרח אסיה תחת הכותרת Pivot to Asia. חרף זאת, רוסיה ממשיכה להוות מוקד עניין מוביל עבור ארצות הברית, ולתפוס "מקום גבוה" (Russia's agenda will be high on Americas foreign policy) ביחסי החוץ בין שתי המדינות, לרבות ההתייחסות לאגן הים התיכון.¹⁵ תשומת הלב מצד ארצות הברית ממשיכה להיות מופנית לעבר הנוכחות הרוסית בסוריה, לתפקיד המתפתח של רוסיה בלוב בשנה האחרונה, בצפון ובקרב אפריקה בכלל. כל ממשל אמריקני יוסיף לגלות עניין בנושא (Lasser 2020). מעריך כי ארצות הברית תעדיף כנראה להשתלב במהלכים שאותם יוביל האיחוד האירופי על פני הובלה אמריקנית ישירה במוקדי פעילות ים תיכונית אלה.¹⁶

14 Greece and Egypt conduct joint military exercises days before MEDUSA 2020 (VIDEO), *Greek City Times*, <https://greekcitytimes.com/2020/11/29/greece-egypt-joint-military-exercises>

15 Lesser, I. O. (2020). "The United States and the Mediterranean in an Age of Shocks". In: *Euro-Mediterranean policy observatory (IEMed.) Year Book 2020*. Pp.248–250
www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2020/US_policy_Mediterranean_Ian_Lesser_IEMed_YearBook2020.pdf

המשך ביסוס והרחבת האחיזה בחוף הסורי

בשלהי מאי 2020 הנחה הנשיא פוטין לפעול להרחבת הנוכחות הרוסית בחוף הסורי. מקץ חודשיים (30 ביולי) נכנס לתוקף צו (שפורסם בדיעבד) מטעם הקרמלין לגבי עיבוי האחיזה הרוסית במרכז הימי הלוגיסטי בנמל טרטוס, והגדרת מרחב ימי ממערב לשדה התעופה בחמימים (מרכז החוף הסורי), המשמש מפקדה ראשית לכוחות הרוסיים בסוריה. צו זה מרחיב גם ביחס לאחיזה בחופי מחוז לד'אקיה (Latakia), באזור קו הגבול הצפוני עם טורקיה באזור קסאב (Kesab).¹⁷

פרסום הצו נעשה מקץ חמש שנות התערבות ולחימה רוסית בסוריה. הנוכחות סוכמה בידי שר ההגנה Shoigu (30 בספטמבר 2020), שציין כי במהלך התקופה "הושמדו באמצעות תקיפות אוויר וטילי שיוט (יש להניח כי יש לכלול בהם גם טילי ים מסוג "קליבר") בסך הכול 133,542 מטרות טרו, מהן 400 בתי זיקוק פירטיים וכארבעת אלפים מתקני תדלוק. מספר גדול מאוד של לוחמי אופוזיציה נהרגו, מהם 865 מפקדים ו-4,500 אנשי מליציות מוסלמים ממדינות בחבר העמים".¹⁸

חמש שנות הפעילות בסוריה הובילו להותרת משטר אסד על כנו, בעוד הנשיא אסד עצמו גמל למיטיביו הרוסים במתן היתר לאחיזת קבע בסוריה. המהלך סוכם רשמית בקיץ 2017, והורחב כאמור בקיץ האחרון (2020). מדובר בחכירת נמלי הים בטרטוס (Tartus), והאוויר בחמימים (Khmeimim Air Base), לרבות ברצועות החוף והים המשיקים להם. משך תקופת החכירה הרוסית נקבע ל-49 שנה – עד לשנת 2066, עם אפשרות להרחבת משכו של ההסכם ל-25 שנים נוספות (קרי – עד לשנת 2091 וכמעט עד לתום המאה הנוכחית). נראה אפוא שרוסיה לא מתכוונת לוותר על נוכחותה בזירה. זאת ועוד, הצו מקיץ 2020 מאפשר לרוסיה להצביע גם על איתנות מעמדה בסוריה, כמסר כלפי ארצות הברית, אך גם כלפי מעצמות האזור בדגש על איראן, טורקיה ושחקנים נוספים שפועלים בזירה כמו ישראל, וכן גורמי חוץ ומשקיעים פוטנציאליים כדוגמת סין, מדינות המפרץ הפרסי ואחרות. רוסיה דואגת לפי שעה להותרת שלטון אסד על כנו חרף היעדר כולל של פתרונות פוליטיים וכלכליים הנוגעים ליישוב נזקי המלחמה, ולפגיעה האנושה באוכלוסייה ובדמוגרפיה לנוכח ההגירה המסיבית הפנימית במדינה וממנה החוצה של מיליוני בני אדם. זאת בנוסף לנזקים

17 מתוך אתר פרסומי החקיקה הרשמי באינטרנט של הפדרציה הרוסית, מה-19 באוגוסט 2020 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202008190057?index=3&rangeSize=1> מסמך זה הוא הרחבה לצו מה-26 באוגוסט 2015. כמו כן: סוכנות הידיעות הרוסית טאסס מה-29 במאי 2020 <https://tass.com/defense/1161849>; רשת אלארביה, מה-21 באוגוסט 2020 <https://www.alarabiya.net/ar/arab-aworld/syria/2020/08/20>

18 מתוך טאסס 30 בספטמבר 2020 (היום הקלנדרי ה-5 לתחילת הלחימה הרוסית). <https://tass.com/world/1206679>

הניכרים לתשתיות. לכל אלה נוספו השנה גם משתני איזודאות לנוכח משבר הקורונה. מאפיינים מקומיים בגזרת החוף הסורי כללו גם ניסיונות נשנים לתקיפות הבסיסים הרוסיים מצד גורמי אופוזיציה וטרור מקומיים באמצעות רחפנים ושיטות אחרות. נוסף על כך, שריפות מקיפות פקדו באוקטובר 2020 את אזור השליטה 'העלאווי' המדובר שבחוף הסורי. בין יתר המענים הרוסיים להגנה על בסיסיהם בסוריה אשר משלבים אמצעים שונים, ניתן להצביע על פריסה בנמל טרטוס (לפחות לפני שנתיים) כנראה של כלובי יונקים ימיים למטרות הגנה תת־ימית (ראו איור 5).



איור 5: כלובים כנראה של יונקים ימיים ברציף בנמל טרטוס.¹⁹

הניסיונות לפתרון המשבר המקומי בסוריה והאזורים שסביבה יצריבו גיבוש של מהלכים רב ממדיים, הן בתחום הצבאי והן בממד הכלכלי-חברתי, מדיני, דיפלומטי וכדומה. אשר להתבססות הרוסית הימית בסוריה, הרי שזו מתלכדת עם עקרונות המדיניות הימית הרוסית עד לשנת 2030, כפי שנוסחו (יולי 2017) במסגרת מסמך יסוד.²⁰ מסמך יסוד זה מצביע על היות הצי הרוסי כ"אחד מאמצעי ההרתעה האפקטיביים לשמירה על האסטרטגיה הרוסית", ומתוקף מעמדו נדרש להבטיח את נוכחות הקבע של הצי בים התיכון ובצומתי

19 מתוך: אתר <http://www.hisutton.com/Russian-Navy-In-Tartus-Syria.html>, מה־24 ביוני 2020: Russian Navy deployed Marine Mammals to Defend Base in Syria. האיתור מיוחס (לפחות לחודשי ספטמבר-דצמבר 2018).

20 אתר הקרמלין מה־20 ביולי 2017: מסמך 55127 בחתימת הנשיא פוטין: Fundamentals of the State Policy of the Russian Federation in the field of Naval Operations Period Until 2030 המסמך מרחיב מסמכים קודמים מהשנים 2001, 2015.

שיט חיוניים.²¹ ראוי להדגיש כי המלחמה בסוריה צוינה במסמך הנ"ל, כראשונה מבין המוקדים הבין-לאומיים שהם בעלי פוטנציאל לסיכון האינטרסים האסטרטגיים הרוסיים.²²

חשיבות נמל טרטוס לרוסים

נמל טרטוס הסורי שימש נקודת אחיזה משמעותית לצי הרוסי בים התיכון מאז שנת 1971, כאשר גובשה הסכמה לשימוש ימי סובייטי בנמל מול הנשיא ח'אפז אסד האב. ההסכמה לכך התרחבה בשנת 1974 לאחר מלחמת יום הכיפורים. הנוכחות הרוסית בנמל נשמרה אפוא כחמישים שנה מאז ועד היום, והתרחבה בשנים האחרונות, כפי שצוין לעיל. רוסיה הכריזה (בשלהי 2019 עוד טרם התפרצות מגפת הקורונה) על כוונתה להשקיע כחצי מיליארד דולר בנמל לשם הרחבת התשתיות במקום.²³ אפשר שהרחבה תבוצע בהיקף שונה (ונמוך) יחסית לזה שננקב. מקרב המניעים התומכים בביצוע ההרחבה, לרוסיה יש עניין בהקרנת התחזקות עוצמתה במקום, ולו כלפי מעצמות אירופה, וכן כלפי שחקנים אחרים במזרח התיכון. האחרונים חוששים מכך שפיתוח רוסי זה יוכל לאפשר איום עליהם, לנוכח האפשרות "להתאימו לפעילות הצבאית".²⁴ האחיזה בנמל טרטוס מומחשת באיורים 6-7.



איור 6: פריסת כלי שיט קו ראשון בנמל טרטוס, 2 צוללות קילו והפריגטה מדגם אדמירל גריגורוביץ (Admiral Grigorovich) (11 באוקטובר, 2020)²⁵

21 שם, מסמך יסודות האסטרטגיה הימית הרוסית עד 2030, פרק רביעי, סעיפים 32, 38 g.

22 שם, פרק שני, סעיף 27

23 Foy בתוך כתבת Financial Times מה־30 בדצמבר 2019.

<https://www.ft.com/content/f52bdde6-20cc-11ea-b8a1-584213ee7b2b>

24 סבטלובה, ק' (24.9.2020). "רוסיה מציינת חמש שנים לנוכחותה בסוריה: אתגרים מול הישגים". הרצליה, המרכז הבינתחומי, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), זרקור על רוסיה במזרח התיכון,

<https://www.idc.ac.il/he/research/ips/pages/russia-middleeast/russia-24-9-20.aspx>

25 בתוך אתר: <http://www.hisutton.com/Russian-Navy-Base-in-Tartus-Syria.html> מה־11 באוקטובר 2020



איור 7: פריסת כלי שיט רוסיים בבסיס בטרטוס (2 ביולי 2020)²⁶

נראה כי ביסוס אחיזת החלוץ הקדמית בסוריה ובנמל הימי בטרטוס הקנו לרוסיה יציבות, המשכיות והזדמנות לניצול יתרונות גאוגרפיים–מרחביים כדי להתפרס לעבר מחוזות נוספים במרחב הים תיכוני, גם הם בריחוק יחסי מהמולדת הרוסית. המוקד הנוסף שבו נאחזה רוסיה השנה הוא לוב. רוסיה פועלת כאמור בלוב במרוצת השנה האחרונה לסייע לכוחות 'הצבא הלאומי המזרחי הלובי' (Libyan National Army – LNA) בפיקודו של הגנרל חליפה הפתר כנגד כוחות הממשלה הלאומית בטריפולי (GNA – Government National Accord). רוסיה משלבת פעילותה זו במסגרת קואליציה עם מצרים, מדינות מאיחוד נסיכויות המפרץ הפרסי, צרפת ואחרות. מחוזות פעילות נוספים בצפון אפריקה כוללים את מצרים ואלג'יריה. במזרח אפריקה ובים האדום מדובר בהיאחזות שתתבסס כנראה על סודאן. ניצול המרחב מלווה ביתרונות פוליטיים–מדיניים לרוסיה, גם אם חשיבותם אינה שקולה ל"שכפול הפעילות הרוסית במרחב הימי שמול חופי סוריה".²⁷

מוקדי הביקורים של כלי השיט הרוסיים במרחבי הים התיכון משקפים עניין ואינטרס שונים. בולט העניין האסטרטגי שמגלם הביקור של כלי שיט רוסיים בקפריסין וביוון (בספטמבר–אוקטובר 2020) אשר צוינו לעיל. שהיית כלי השיט הרוסים ביוון עשויה להתקשר גם לכוונות אפשריות של רוסיה להיאחז בעתיד בנמל אלכסנדרופוליס (Alexandroupolis) אשר ממוקם בצפון הים האגאי, ובקרבת מצרי הדרדנלים בטורקיה. דה פאלו (DePalo)

26 בתוך: <http://www.hisutton.com/Russian-Navy-Base-in-Tartus-Syria.html> מה־7 באוקטובר 2020, הצילום עצמו מתאריך 2 ביולי 2020.

27 Krasik, T. (2018) "Implications and policy Recommendations" in: Krasik, T., & Blank, S. (eds.), *Russia in the Middle East*. THE Jamestown Foundation, Wa DC. Pp. 414–440. see page 431

מצביע על קיום תחרות בין המעצמות – רוסיה, ארצות הברית וסין על קבלת זיכיון לשהייה בנמל זה, לאור מיקומו האסטרטגי: בצומת תנועה ימית שמובילה מהים השחור ואלין, בצומת של התפצלות צינורות הגז היבשתיים: הטרנס אנאטולי (TANAP) והטרנס אדריאטי (TAP), בצומת ימי-יבשתי לעבר הבלקנים, ובקרבה למוקדי המעבר בין אסיה לאירופה,²⁸ לרבות מוקדי ההגירה לאירופה.

רוסיה – סין

זירת התחרות האפשרית שהוזכרה לעיל בין רוסיה לסיין, המתייחסת לזיכיון בשליטה בנמל אלכסנדרופוליס היווני אינה המחלוקת היחידה בין שתי המעצמות, שכן גם אם זו תמומש בסוף, הרי שתהווה אך ייצוג אזורי לתחומי מחלוקת ימית מקיפים בהרבה. בראשם ראוי להתייחס לשליטה בים הצפוני הארקטי ולבעלות על אוצרות הטבע הנמצאים שם מתחת למעבה הקרח המפשיר בשנים האחרונות ובעתיד הצפוי לבוא. תחום ימי אחר שהוזכר ומשמש כר למתיחות הוא הקשר הרוסי המתפתח עם הודו. בין היתר קשר זה הקיף השנה תמרן ימי רוסי-הודי משותף במצרי מאלקה (Malacca Strait). זה התרחש בראשית ספטמבר 2020, ומהווה מסר במיוחד כלפי סין (איור 8). כמו כן, הקשרים עם הודו מקיפים גם רכש של אמל"ח רוסי לא רק ימי, ופיתוחו במשותף בין שני הצדדים. אספקת הנשק להודו מוכרת מאז העידן הקומוניסטי.



איור 8: מפקדי התמרן הימי המשותף לצי רוסי והודו "Indra" (ספטמבר 2020) על סיפון אוניית הפיקוד²⁹

במהלך התמרן הימי יצאו כלי השיט הרוסיים מנמל הבית שלהם באוקיינוס השקט – נמל ולדיווסטוק (Vladivostok). סין הביעה התייחסות לתמרן והתריסה כנגד רוסיה³⁰ כי שיוך

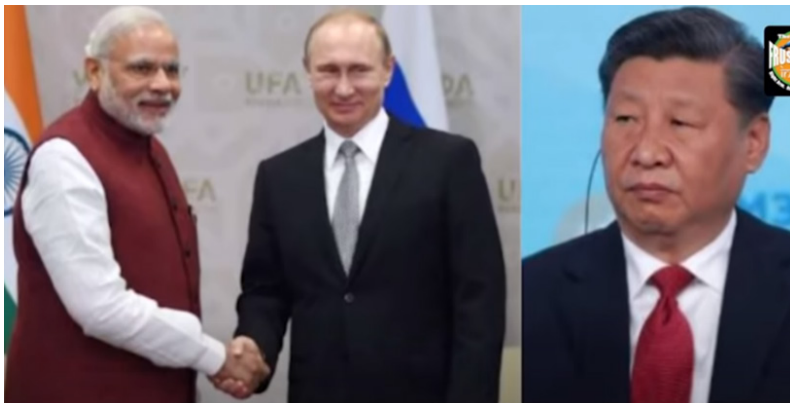
28 De Palo, Francesco (28.10.2020) "The three-way derby between China, Russia and the USA for the Greek port of Alexandropolis." In : Formiche.net

<https://formiche.net/2020/10/gas-geopolitica-alexandroupolis>

29 מתוך – כתבה ביוטיוב מה-6 בספטמבר 2029 <https://www.youtube.com/watch?v=aUrpdTJjuk>

30 מתוך – כתבה ביוטיוב מה-19 בספטמבר 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=iy4b6fmzags>

נמל ולדיווסטוק לרוסיה (מאז 1860) אינו לפי דיון, שכן הוא נלקח מסין המובסת על ידי בריטניה וצרפת שהעבירו את הנמל לידי רוסיה. לתמרון הרוסי-הודי קדמו מפגשי תיאום ברמת שרי ההגנה, וכן צוותים מקצועיים בין שני הצידים. ראוי לציין כי לתמרון זה קדם תמרון ימי נוסף שבו השתתף הצי הרוסי עם ציי סין ופקיסטן.³¹ מסתמן שהמהלך הימי מול הודו, שזכה להדהוד באופן מיוחד (מגמת?!) מצידה, אפשר שמצביע גם על מידה של מתיחות במערכת היחסים שבין רוסיה לסין. בין יתר ביטויי המחלוקת בתחום הימי אפשר לזהות מוקדי תחרות אחרים ביניהן כאמור, כמו בים הארקטי הצפוני. מכלול היחסים בין סין ורוסיה עבר מפנה ביחס לאשתקד, אז ניתן לצפות ליצירת שותפות אסטרטגית ביניהן. ביטוי לכך ניכר בדברי הנשיא פוטין שהודיע (22 באוקטובר)³² כי "אין (עוד) צורך בברית צבאית עם סין, רק אם ארצות הברית תתקוף את שתיהן בו־זמנית".



איור 9: הנשיא פוטין הרוסי וראש ממשלת הודו מודרי, ומנגד נשיא סין שי³³

עוד הוסיף פוטין כי "עיקר שיתוף הפעולה צריך לראות אור בדמות תמרונים משותפים ביבשה ובים, והחלפת טכנולוגיות לפיתוח הצבאות ועוד". יוזכר כי בדצמבר 2019, בתום האימון המשותף שערכו ציי רוסיה והודו, המשיך הצי הרוסי וקיים גם תמרון ימי משולש שהתקיים באיראן, וכלל את הצי הרוסי, הצי הסיני והצי המארח האיראני, בשיתוף הכוחות הימיים של משמרות המהפכה האיראניים. השנה טרם דווח על קיום תמרון משולש כזה, ולא ברור אם הרקע לכך כרוך בסטטוס ההתקרבות הרוסית להודו, ומאיך לנוכח העמקת ההשקעות הסיניות החד־צדדיות שצפויות באיראן.

31 ראו ה"ש 28.

32 מתוך סוכנות הידיעות טאסס: <https://tass.com/defense/1218485> מה־30 באוקטובר 2020.

33 ראו ה"ש 28

המשך התבססות בסודאן ובים אדום

המהלך לגיבוש אחיזה רוסית ימית בסודאן צוין עוד בשנה שעברה (9 מאי 2019) אז ההסכם בין שתי המדינות התייחס לאחיזה שתאפשר שהות שתימשך שבע שנים ובכפוף להזמנה מצד הסודאנים. לאחרונה (11 נובמבר 2020)³⁴ נמסר על הארכת משך תקופת האחיזה הרוסית במקום אשר הוגדר בתור 'מתקן לוגיסטי' "Russian Navy's logistics base" והועמדה על 25 שנים עם אפשרות להארכה נוספת של כעשור. ההסכם הינו לאחיזה ימית בסודאן (ולא אווירית – בשלב זה) אשר יאפשר עגינה ב־זמנית של 4 כלי שיט צבאיים מהם בהנעה גרעינית וזאת בכפוף לניטור סביבתי של קרינה. אופן ההיאחזות מזכיר את המודל הרוסי שיושם בנמל טרטוס, שבו נוסף על הזכיה ביכולת עגינה, תחזוקה ואספקה לכלי השיט, הרוסים הם שדואגים לאבטחת המתחם ולהגנתו החופית, האווירית תוך שילוב המערכים האלקטרוניים והתקשורתיים שלרשותם. כלי השיט בעלי הנעה גרעינית שהינם בעלי פוטנציאל לעגינה במקום עשויים לכלול: ספינות מדגם קירוב (Kirov) שנמצאות כיום בתהליך שיפוצים, צוללות בהנעה גרעינית, שימוש בכלי שיט שטח שיפוחו בעתיד, ומנגד, אולי אף בתור אפשרות פוטנציאלית עתידית, גם אם דחוקה, לשילוב כור גרעיני (צפף?) לשם הפקת אנרגייה בעל הנעה זו. לדעת פאבל פלגנהאור (Felgenhauer) סעיף גרעין זה בהסכם הרוסי-סודאני נועד "להעניק כיסוי לרוסיה להציב אמצעי נשק גרעיני במקום".³⁵ יוזכר כי פקידת נמל זה התבצעה כבר בעת המלחמה הקרה ונראה כי שחזור הנוכחות בקרן אפריקה ובים האדום נועדה להשפיע על נתיבי השיט החיוניים במרחב זה. ראוי לציין את סמיכות המקרים המקבילה שלפיה מהלכי האחיזה הרוסית הללו הינם מקבילים לכינון הסכמי הנורמליזציה בין סודאן לישראל בהמשך ל'הסכמי אברהם' מול מדינות המפרץ הפרסי. הנוכחות במקום תקנה לרוסיה יכולת השפעה על תנועת כלל כלי השיט בים האדום מבעד לנקודות המשנק אשר בו, למצרים ולתעלת סואץ, שאת התנועה בה תוכל רוסיה לחבוק משני כיווניה: מדרום בסודאן, ומצפון באמצעות האחיזה וההשקעה הרוסית במרחב פורט סעיד הצפוני. האחיזה בסודאן תוכל לאפשר השפעה רוסית גם על נושא מימי אחר ובעל משמעות ניכרת לגבי מדינות האזור: הכוונה למהלכי התאום שבין סודאן עם אתיופיה וכן מצרים, בנוגע לבניית סכר ה'תחיה' על הנילוס בשטח האתיופי.

34 מתוך סוכנות הידיעות טאסס: <https://tass.com/defense/1222673> מה-11 נובמבר 2020

35 Felgenhauer, P.E. (19 November 2020). "Russia to Build Naval Base in Sudan". In : *Jamestown Foundation, Publication: Eurasia Daily Monitor*, 17(165). <https://jamestown.org/program/russia-to-build-naval-base-in-sudan>

סיכום

חרף התפרצות מגפת הקורונה בשנת 2020, הצי הרוסי שאף לעמוד במשימותיו המתוכננות. מבין הביטויים לכך דווח על גידול בהצטיידות הצי בכלי שיט חדשים שנבנו עבורו, בהתאם לדגש שהעניק הנשיא פוטין עצמו לנושא. לצי נמסרו 35 כלי שיט בהם צוללות וכלי שיט שטח. המדובר בגידול סטטיסטי של 11% ביחס לשנה קודמת³⁶ אשר מומש חרף התפרצות הקורונה. הממשקים עם הצי הסיני שלובים במכלול הקשרים הנרחבים יותר בין שתי המדינות, וניתן כנראה לזהות הפחתת מה בהם. זו מותאמת לדברי הנשיא פוטין שהתייחס בגלוי כנגד כינון ברית צבאית משותפת בין שתי המדינות. מאידך ניתן לזהות הידוק הקשר הימי עם הודו, אשר גם בו יש מסר כלפי סין. רוסיה שואפת למצות יכולותיה הימיות ובכך לחזק מעמדה הגלובלי והימי כשחקן בזירת הדיפלומטיה העולמית, וככלי בפיתוח כלכלי אשר מוסיף להעניק דגש לאזור הארקטי הצפוני. שם רוסיה מוסיפה לקדם פרויקטים משלה: המשך השקת שוברות קרח, קידום יכולות שליטה ימית במרחב, ריכוז אמצעים צבאיים שונים, פעילות לתכנון ותיאום מעמדה המשפטי והביך לאומי במרחב. לכל אלה מצטרפת גם פעילותה במרחב הים תיכוני. מכלול הפעילויות מוסיף להיות נדבך בעל השלכות פנים-רוסיות לגבי מעמדו של הנשיא פוטין העומד מאחורי מהלכים אלו ברוסיה עצמה.

במזרח התיכון בלטה העמקת האחיזה בחוף הסורי, הן במאחז הימי בטרטוס ובצפון החוף, ממערב לשדה התעופה והמפקדה שבחמימים, והן באזור נקודת הגבול הצפונית עם טורקיה. הועלו כוונות רוסיות לפיתוח של הנמלים המסחריים, בעיקר טרטוס. לצד זאת, הודגשה הפעילות הרוסית בלוב במסגרת המעורבות של רוסיה במלחמת האזרחים במקום. עיקר הנוכחות הלך והתרחב במהלך השנה האחרונה מהגבול המזרחי של לוב עם מצרים, בכיוון מערב, לעבר הבירה טריפולי. הנמלים הבולטים כללו את טוברוק (Tobruk) ובנע'אזי (Benghazi). מהלך משמעותי נוסף מבחינת רוסיה ניכר בים האדום, בהסכם להחלת אחיזה ימית בנמל פורט סודאן, אודותיו הכריז ראש הממשלה הרוסי ב-11 נובמבר 2020.

רוסיה הוסיפה להעמיק קשריה הימיים עם מצרים, כפי שהדבר ניכר בתמרון "גשר ידידות 3" המשותף עם הצי המצרי מנובמבר 2020. זהו התמרון השלישי המשותף להן מאז 2015, אולם זו לראשונה שהביצוע התרחש בזירת הים השחור (איור 10).³⁷ עצם הפעילות

36 סוכנות הידיעות טאסס, 20 נובמבר 2020, <https://tass.com/defense/1225893>

37 מתוך הטלוויזיה המצרית, 14 נובמבר 2020, ראו יוטיוב: https://www.youtube.com/watch?v=F649m_Lg32Y&t=58s

במרחב זה, ומעברם של כלי השיט המצריים במצרים הטורקיים מהווה גם הוא מסר מדיני מצרי (אולי אף משולב עם רוסיה) כלפי טורקיה.



איור 10: תמרן "גשר ידידות 3" של ציי רוסיה ומצרים בים השחור, 17–24 נובמבר 2020.

רוסיה ממשיכה אפוא לדאוג לחיזוק מעמדה האזורי במזרח הים התיכון, תוך כדי שמירה על ריבוי קשרים שהיא מטפחת מטעמה גם עם יריבים בעת ובעונה אחת, וזאת מתוך כוונה להעצים השפעתה. שאיפתה ניכרת באימוץ מאפיינים של עמידה מנגד מבלי להתערב באופן ישיר ביריבויות שבין הצדדים השונים. כך מתאפשר לרוסיה לשמור על יציבות יחסיה עם מגוון גורמים לרבות אותם יריבים הניצבים משני עבריהם של הסכסוכים השונים גם באזור זה, בהם: הסכסוך בין יוון וקפריסין לטורקיה, בין מצרים לטורקיה, בין ישראל לסוריה, בין איראן ושלוחותיה (למשל חיזבאללה) ושחקנים שונים. סכסוכים שהתלקחו בפועל באזור זה, כמו בין ארמניה לאזרבייג'ן, אוקראינה ובלארוס משקפים את הגישה הרוסית לתמרן בין השחקנים השונים, לרבות חברות נאט"ו והאיחוד האירופי. המרכיב הכלכלי שנוגע לניצול האזור ולהפקת האנרגיה שבו, אומנם נמצאים השנה ברידה, ברם לא הפחיתו ממידת התמשכות העניין הרוסי בקידום האינטרסים שלה, ועל המשך פיתוח נוכחותה הימית במזרח התיכון, ואף ההיפך מכך אם לוקחים בחשבון את ההתרחבות המתוכננת שעליה הוסכם, לעבר הים האדום.

במרחב המפרץ הפרסי לא התקיים בשנה הנוכחית תמרן ימי רוסי עם איראן, בשילוב משותף עם סין. זאת חרף העובדה לפיה בשלהי התמרן הקודם (בדצמבר 2019) הכריז המפקד האיראני כי בכוונת ארצו לקיים אימונים משותפים נוספים לשלושת הצידים. טיב פיתוח האחיזה הרוסית במפרץ בשנה האחרונה אינו ברור, ואפשר כי משבר הקורונה השפיע גם בכך.

לצד פיתוח אמל"ח ימי, רוסיה ממשיכה לפתח ממדי איום א־סימטריים והיברידיים מטעמה. כך גם לגבי השאיפה להרחיב את פיתוח התשתיות האזרחיות והכלכליות באזור הים התיכון, כמו למשל בנמלי סוריה, לוב וסודאן. אלה ימשכו גם אם משבר הקורונה יביא להפחתה בהיקף ההשקעה. עם זאת משאבי פיתוח אפשריים מצד גורמי חברות רוסיות פרטיות עשויים לחפות על מהלכי הפיתוח שידרשו.

המלצות

על ישראל לנצל את החוזה הרוסית של שמירה בזמנית על מגוון קשרים עם הצדדים היריבים באזור. עובדה זו יכולה להיות מנוצלת לתועלתה של ישראל ביישוב מחלוקות גם בתווך הימי, ובמרחבי המים הכלכליים מול שכנותיה. ניצול הפוטנציאל לפיתוח הזדמנויות לישראל צריך להילקח בחשבון לאור הנוכחות הימית הרוסית בזירה. מהלך רוסי מתפתח זה גם בזירת הים האדום – בואכה ים ערבי ומפרץ פרסי מקבל דגש מיוחד לאור האחיזה הימית הצפויה בנמל פורט סודאן. זאת גם לאור התקרבותה המקבילה של ישראל לסודאן, לאמירויות ולמדינות נוספות באזור במסגרת 'הסכם אברהם' שנחתם השנה.

מגמת העזיבה של ארצות הברית את האזור תימשך, כנראה, למרות חילופי השלטון בארה"ב. המעמד האזורי של רוסיה הודות לאחיזתה באזור בתור מעצמה, ובמיוחד על שום העיבוי המתמשך של אחיזתה, מדגיש ביתר שאת את העניין הישראלי ביצירת דיאלוג ותיאום עם רוסיה כשחקנית מובילה באזור, וכגורם מתווך ואף מוביל בו (כאמור לעיל).

פוטנציאל לשיח הדדי בין מדינת ישראל ובין רוסיה וצדדים נוספים באזור עשוי לכלול עיסוק משותף במישור המחקרי־אקדמי בנושאי תשתיות בים, אנרגייה כחולה, התפלה, תובלה, השלכות עקב שינויי אקלים, פיתוח מזון בים, מתן פתרונות למניעת הצפות בעקבות עלייה צפויה בגובה פני הים מהים, אחסון והתיישבות בים וכדומה.

ממד נוסף עשוי להכיל מחקר אודות מידת ההשפעה של שינוי האקלים הגלובלי, בדגש לפיתוח השימוש בנתיבים באזור הצפוני (ואולי אף הדרומי?), לנוכח הגידול בתעבורה הימית דרכו והשלכות הנובעות מכך ביחס לתנועה המסורתית בערוצי השיט והתובלה הימית הקיימים דרך הים האדום ותעלת סואץ.